

ГЛОБАЛЬНІ СИСТЕМНІ ЕФЕКТИ ТА МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ ЕКОНОМІЧНИМ ШОКАМ

ТЕРЕХОВ В.І.

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри управлінських технологій,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3400-6833>*

Найбільш просуненою в плані глобалізації виявилась фінансова сфера.

Інтернаціоналізація фінансової сфери розгортається по трьох основних напрямках :

Інтернаціоналізація фінансових послуг з проникненням в економіку країн, що розвивається, іноземних банків та інших фінансових установ;

Зростання міжнародних потоків акціонерного капіталу , враховуючи прямі іноземні інвестиції, обсяг яких останнім часом був більше , аніж потоки боргових зобов'язань;

Посилення потоків боргових зобов'язань, головними індикаторами яких є рівні процентних ставок і валютні курси.

Отже , найактивніше відбувається фінансова глобалізація , що проявляється у вільному переливанні фінансового капіталу між національними та регіональними ринками капіталу, що призведе до того, що великі потоки іноземного капіталу опиняться на вітчизняному фінансовому ринку. Це може мати неоднозначний вплив на внутрішній фінансовий ринок. Саме тому сьогодні науковці, банкіри, політики все більше уваги приділяють такому явищу як фінансова глобалізація, шукають нові шляхи організації фінансової системи України та надають рекомендації щодо її вдосконалення.

Стрімкому розвитку глобальної фінансової системи сприяли:

-міжкраїнна інтернаціоналізація фінансової сфери, породжена виходом за національні кордони виробництва та обігу і як наслідок, зміни фінансово – перерозподільних відносин;

-зростання відкритості національних економік як стосовно транскордонного руху товарів, факторів виробництва, так і фінансових потоків;

-лібералізація транскордонного переміщення капіталу, зумовлена пом'якшенням регулювання фінансових потоків на рівні окремих країн та міжнародних фінансових організацій.

Фінансова глобалізація проявляється у стрімкому зростанні фінансових ринків, випереджальному розвитку фінансової сфери порівняно з реальним сектором світової економіки.

Вимірювання рівня глобалізованості фінансових ринків, фінансових систем окремих країн та світового господарства в цілому спирається на два підходи: по – перше, фінансова глобалізація є складовою загального глобалізаційного процесу і для її вимірювання використовуються індекс глобалізації; по – друге; використовуються специфічні показники глобалізованості фінансової сфери.

Серед спеціальних вимірювачів фінансової глобалізації можна виділити показники, які характеризують ступень відкритості національних

Фінансових ринків з різних позицій ;

-показники *de jure* фінансової інтеграції, тобто показники ступеня формальних обмежень на фінансові угоди, укладені іноземними компаніями на території країни;

-показники *de facto* фінансової інтеграції, тобто показники фактичної інтеграції фінансової системи країни у світову.

Однак слід зазначити, що вимірювачі *de jure* фінансової інтеграції не дають точного уявлення про реальні масштаби інтеграції фінансової системи країни у світову. Значною мірою це пояснюється труднощами вимірювання ефекту цілого ряду бар'єрів, які прямо не підпадають під визначення «формальних» обмежень у вигляді законів і правил, що регулюють фінансові угоди між резидентами і нерезидентами країни. До них можна віднести, наприклад, різноманітні компенсаційні схеми, обмежений доступ до джерел інформації тощо. Саме з цієї причини результати *de jure* фінансової інтеграції найчастіше не збігаються з результатами її вимірювання *de facto*, хоча ті й інші покликані охарактеризувати ступінь відкритості фінансової системи країни.

Фінансова глобалізація також призводить до зниження залежності національних економік від безпосередніх результатів виробництва, про що свідчить зниження кореляції між темпами зростання, наприклад, виробництва і споживання. У сучасних умовах спад виробництва в тій чи іншій країні, а породжений ним дефіцит бюджету можуть бути пом'якшені за рахунок зовнішніх ресурсів [1].

Глобалізація у фінансовій сфері має об'єктивний характер, спирається на інтернаціоналізацію виробництва й обігу в сучасному світовому господарстві і виступає у різних формах, зокрема;

-збільшення обсягів міжнародних фінансових потоків у вигляді міжнародних розрахунків, платежів, трансфертів, міграції капіталу;

-зростання мобільності міжнародних капіталів через лібералізацію умов їх транскордонного переміщення;

-міжнародна експансія транснаціональних банків та інших фінансових інституцій;

-підвищення ролі міжнародних фінансових організацій у формуванні та регулюванні глобального фінансового устрою;

-стандартизація національної фінансової звітності на засадах міжнародно визнаних вимог.

Фінансова глобалізація справляє істотний вплив на сучасні новації в монетарно-банківській сфері. Під її дією відбувається інституційно-функціональне зближення монетарних стратегій різних країн світу, уніфікується підхід до вибору пріоритетних завдань та методів їх досягнення центральними банками, посилюється роль наднаціонального регулювання глобального грошово-кредитного ринку з боку міжнародних валютно-фінансових інституцій.

Глобальні фінанси стають відокремленим сектором світової економіки, що має більшу доходність порівняно з реальним сектором, відволікає частину виробничого капіталу, створює віртуальні гроші та кредитні обов'язки [1].

Отже гроші набувають певного символічного значення, вони стають не стільки багатством або засобом платежу, скільки символом статусу та інструментом керування світом. В таких умовах господарська діяльність (реальний сектор економіки) починають відігравати другорядну роль.

В.Бузгалін та А.Колганов визнають, що для капіталізму кінця XX – початку XXI століття характерно домінування тих сфер в економіці, в яких капітал виробляє себе (гроші) із самого себе (із грошей) і обслуговує ці процеси (управління, захист і специфікація прав власності тощо) [2].

Прогрес такого капіталу співпадає з процесами глобалізації, які супроводжуються розвитком інформаційних мереж та технологій, що в свою чергу стимулює віртуалізацію фінансового капіталу (існування його в комп'ютерних мережах) [2]. Віртуальний фінансовий капітал відірваний від матеріального виробництва, існує в сфері трансакцій, має свій особливий зміст, а саме: є принципово мобільнішим в часі та просторі порівняно з іншими формами капіталу; має зв'язок з конкретним суб'єктом, з конкретним станом в соціальному просторі – часі лише за формою власності та може змінювати свого власника швидко і часто, що здійснюється постійно на фінансових ринках.

Постійне збільшення швидкості фінансових потоків внаслідок розвитку систем електронних трансакцій, наявність у розвинених країнах світу значного фіктивного капіталу у вигляді цінних паперів, які не мають реального забезпечення, уможлиблюють значні «припливи» та «відпливи» спекулятивних капіталів та дають підстави й далі очікувати посилення загроз економічній безпеці держави внаслідок дії цього чинника.

Таким чином, хоча віртуальний капітал-гроші як світова супер мережа може бути приватизований обмеженим колом приватних осіб, він цілком не може бути контрольований ними, що обумовлено неорганізованістю та наявністю протиріч в колі власників корпоративно – мережевого ринку.

Отже, відбувається заміна принципу класичної економіки «гроші – товар – гроші» віртуальною формулою «гроші – гроші», що забезпечує виникнення феномену фінансоміки.

Особливе значення для фінансової глобалізації має переміщення грошового капіталу із країни в країну. Вивезення капіталу за межі національних кордонів є потужнішим фактором поглиблення фінансової глобалізації, зближення рівнів розвитку різних країн, створення атмосфери взаємної довіри і поваги інтересів у міжнародному середовищі. Слід зазначити, що експорт капіталу можливий лише за наявності в господарстві країни – експортера значних грошових заощаджень (нагромаджень), які здатні трансформуватися в капітал як для внутрішніх, так і для зовнішніх інвестицій. Без створення солідних вільних фінансових ресурсів у певному колі країн фінансова глобалізація розвиватися не може [7].

Міграція фінансового капіталу між країнами великою мірою здійснюється завдяки задіянню перерозподільного механізму світового ринку позичкових капіталів, функціонуванню інвестицій світового фінансового ринку та власне фінансових ринків. Стан таких ринків визначає рух грошової маси, який диктують вузлові центри глобальної фінансової системи. В той же час виникає глобальний фінансовий дисбаланс – у світовій фінансовій системі домінують США [10].

Отже, проникнення до національної економіки іноземного капіталу може спричинити неоднозначні наслідки, створюючи низку загроз національній економічній безпеці країни – реципієнта. Слід особливо наголосити на тому, що в переважній більшості випадків ці загрози не є умисними, а витікають з реалізації основної цільової функції іноземних інвестицій – забезпечення максимальної прибутковості використання активів. Загрози обумовлені і особливістю інвестицій.

Попередній аналіз існуючих і світовій економіці явищ, показав, що процес глобалізації наштовхується на перепони як ресурсного, соціального, інституційного, так і культурного походження. Зауважимо, що тут ми зовсім не торкались проблем природного середовища. В цілому ж людство вперше звернуло увагу на дані проблеми у кінці 1960 рр., коли Римський клуб почав друкувати свої доповіді. Але тоді задача була іншою – знайти межі економічного зростання у зв'язку з швидкими темпами науково-технічного прогресу. У нашій роботі передбачається інша мета – показати природу, рушійні сили, межі та наслідки глобалізації. Природа цього явища описується тезою К. Юнга про головний мотив будь-якої людської діяльності, який полягає у завоюванні і підкоренні простої природи [12]. І це підкорення на меті має задоволення людських потреб. Останні не завжди адекватні результатам існуючого виробництва, наявним ресурсам і технологічним можливостям. Пошук рівноваги між потребами і умовами їх задоволення є тою рушійною силою, яка прагне розширити межі і поліпшити можливості необхідної збалансованості. Але як ми бачили, при цьому виникають перепони, пов'язані з речовими і неречовими факторами розвитку. Структура останніх складна, але очевидно, найбільш значними є культурні, інституціональні та людські фактори.

Щодо цих факторів, то слід зважити на наступне. Аналізуючи конкурентоспроможність країн, їхній добробут, а також ефективність корпорацій в глобальному бізнесі Ф. Фукуяма приходять до висновку, що найбільш успішними із них є ті, де домінуючою універсальною культурною характеристикою виступає рівень довіри. Формою її виразу виступає спонтанна соціалізованість. Вона дозволяє різним учасникам бізнесу об'єднувати свої ресурси, можливості та знання, концентруючи їх у необхідному напрямку діяльності.

Походження таких об'єднань, а в економіці це є передусім корпоративні об'єднання з професійним (відокремленим від власності) управлінням, різне, але наслідок один – де є найвищий рівень спонтанної соціалізованості, там найвища ефективність діяльності. Такими є добровільні асоціації неродинного

типу Японії, США і Німеччини, де базовою формою соціалізованості є комунальна солідарність. І, навпаки, там, де соціалізованість базується на сімейних відносинах, бізнес має невеликий міжнародний успіх. У фамілістичних суспільствах (Китай, Італія, Тайвань, та інших) мало великих корпорацій, а малі фірми є слабкими для транснаціональної експансії, їхні можливості обмежені у виборі сфери діяльності на глобальному ринку.

Малоуспішними є економічні структури з авторитарною культурою (Франція) та державною формою соціалізації (Росія). Довіра тут замінюється законами і владним втручанням, що потребує додаткових транзакційних витрат. Наведене дозволяє зробити висновок, що суспільство у глобальному масштабі ще не досягло необхідної соціалізованості і культурного феномену довіри та є дуже диференційованим в цьому відношенні. То чи не є інноваційний розвиток шляхом, який дозволить усунути ресурсні, інституційні, а в більш широкому розумінні, культурні обмеження глобалізації? Чи не можуть бути наукові ідеї особливим засобом і полем для створення нової загальнолюдської культури?

Американське суспільство, яке раніше за всіх зреагувало на вичерпання ресурсів біосфери та можливостей екстенсивного зростання в рамках “речової” форми цивілізації створило передумови для переходу до використання неречових факторів розвитку. Це означає, що, по-перше, в якості джерела економічного розвитку перевага надається творчому людському ресурсу (а не природі) і, по-друге, стимулюється реальна економічна діяльність. Економіка, як ми бачили, є складовою частиною людського світу, передусім, психосоціальною константою його буття, яка забезпечує привласнення матеріальних і духовних благ з метою його життєствердження та життєзабезпечення. Людина є особливим елементом, генератором перетворення психічного в економічне шляхом його соціалізації та персоніфікації. Це щодо творення економічних форм. З іншого боку, людина стає рушієм інноваційного процесу в кожній сфері своєї діяльності.

Щодо першої особливості людини, то вона корениться в людині як споживачеві. А відносно другої, то тут людину слід розглядати як виробника. Сучасні інструментальні технології та інформаційні мережі, маючи універсальний характер, надають і процесу єдності споживання та виробництва, по-перше, віртуального, а по-друге, глобального характеру. Тепер по-іншому сприймається їх єдність. Людина є активним творцем духовного багатства. Щоденний продукт її діяльності – інноваційне рішення – створює животворну сутність будь-якого інноваційного товару чи послуги.

У економічній літературі уже сформувався точка зору про невідворотність переходу на нову, більш прогресивну модель розвитку, що базується на економічному використанні ресурсів, на задоволенні в основному нематеріальних потреб людей (творчому самовиразі, дозвіллі, опануванні знань і культури тощо), а головне – на наукових нововведеннях. Така економіка отримала назву інноваційної. Щоб дати хоч би загальні контури моделі інноваційного розвитку, звернемося до теорії розвитку М. Портера, в якій він виділяє чотири стадії конкурентного зростання країн. На інноваційній стадії зростання, а вона має

третьої порядковий номер, у країни є повний “конкурентний ромб” в усіх галузях. Всі детермінанти носять сприятливий характер, а їх взаємодія максимальна. Згідно даної моделі, повинен бути створений повний цикл руху інтелектуальної новинки. Все починається від формування витонченого попиту і його розширення та поглиблення. В результаті повинен з’явитись стабільний споживач.

Сучасна історія знає випадки підготовки суспільства до сприйняття ним продукту, якого ще не існує в масовому виробництві, наприклад, формування у американців ментальності просуненої інформаційної нації через рекламні засоби. Суспільство до появи відповідного продукту (комп’ютерів, інтернет-послуг тощо) уже було готовим до відповідних особистих фінансових витрат. І ця проблема не тільки світоглядна але й культурна. Друге, на що слід звернути увагу, - на отримання необхідного інтелектуального ресурсу, який би можна було використати для технологічних, технічних, організаційних та інших удосконалень. І тут, звичайно, постає проблема джерела цього ресурсу. Зрозуміло, що цим джерелом є творчі людські здібності.

Зі зростанням ролі творчої особистості у суспільстві ускладнюються зв’язки між сферами підготовки кадрів і виробництва у широкому розумінні. Виявлення механізмів цих зв’язків і оцінка ролі людського капіталу в умовах інноваційного розвитку викликали до життя моделі, які досліджують уже нові джерела економічного зростання. Особливу увагу на себе звертають моделі ендогенного зростання Ромера П. і Лукаса Р.

У моделі Ромера П. розглядається можливість генерування внутрішніх резервів технічного прогресу в рамках національної економічної системи в результаті нагромадження людського капіталу, якщо навіть співвідношення затрат на традиційні фактори виробництва, працю і капітал, - залишається незмінним. Р. Лукас в якості основного джерела економічного зростання бачить відтворення людського капіталу, показує його вплив на майбутнє виробництво кінцевої продукції. Його модель є двосекторною моделлю, яка розглядає відтворення людського капіталу як проміжне виробництво. Відповідно Р. Лукас виділяє дві сторони виробничих витрат на освіту: внутрішню і зовнішню. Внутрішні витрати забезпечують нагромадження знань, досвіду тощо. Зовнішні витрати пов’язані з випуском кінцевої продукції. Отже, ця модель враховує нелінійні залежності між якістю праці і фізичним капіталом, продуктивність яких зростає зі зростанням людського капіталу. Крім того, вона дозволяє знайти траєкторію рівноважного зростання яке максимізує корисність затрат на освіту для індивіда, а також визначає траєкторію оптимального зростання, що максимізує корисність затрат на освіту для суспільства.

Наступний момент пов’язаний з продукуванням самої наукової ідеї і впровадженням її у виробництво, створення передових технологій і спеціалізованих факторів. З врахуванням цих моментів виникає ціла система формування споживача, інтелектуала і кваліфікованого працівника.

Щоб приймати рішення в сфері творення потреб та на виробництві, треба самостійно розпоряджатись своєю робочою силою та всією пов’язаною з нею сферою особистого споживання знань, товарів і послуг. Це повинна бути творча

особистість. І така особистість повинна формуватись повсякчас. Творчі елементи, риси і якість самої людини виробника і споживача повинні створюватись у спеціально передбаченому комплексі суспільства. До нього входять галузі виховання, освіти, науки. Ці галузі впливають на формування робочої сили і споживчої сили людини, як умов розвитку його особистості. Ядро цього блоку складають галузі програмної освіти: школи, дошкільні заклади і післяшкільні організації, коледжі, інститути, університети, розгалужена мережа професійної підготовки міст і підприємств, система заочного та дистанційного навчання з допомогою радіо, телебачення, електронних систем, Internet тощо. Повинні бути також розгорнені наукові центри, гуртки, курси культури і мистецтва.

Навчання тут може бути тривірним: формування простої робочої сили, створення складної робочої сили, підготовка професіоналів творчодослідницького рівня. В сучасних розвинених країнах на формування робочої сили витрачаються значні кошти і вони переважають інвестиції в матеріально-речовий капітал. Якщо на початку минулого століття в найбільш розвинених країнах основні фонди у вартісній оцінці більш ніж вдвічі перевищували розміри нагромаджених інвестицій в людину, то сьогодні співвідношення відмічених компонент сукупного капіталу якісно інше. В цілому у вартісній оцінці основні фонди тепер у два рази менше від загального неречового людського капіталу. Однак у різних країнах це співвідношення досить диференційоване. Якщо на порубіжжі XX і XXI століть в Японії і ведучих країнах Західної Європи розміри останнього перевищували обсяги основного капіталу приблизно у 1,5 разу, то в США перша компонента була більше від другої уже у 2,4-2,6 рази [6].

Звичайно, необхідність підготовки кваліфікованої робочої сили усвідомлюється як належне і не підлягає сумніву, а от підготовка споживача такою поки що не сприймається. Та сьогодні про все це мова іде уже частіше [3].

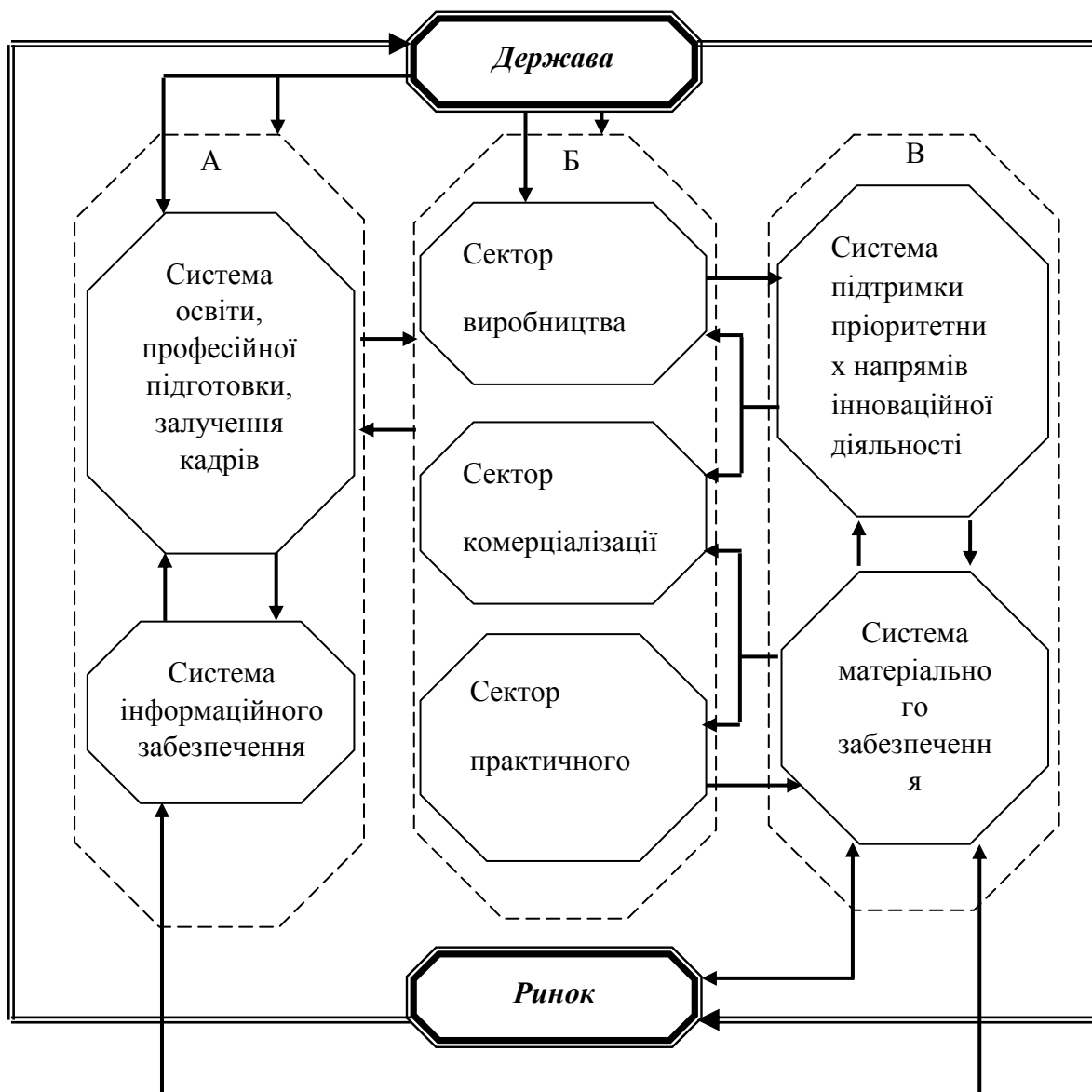
Тут теж виділяється три рівні: формування масового навченого споживача (ліквідація споживацького інфантилізму), підготовка культурного споживача (ствердження шляхетності у споживанні), створення універсального споживача (ствердження унікальності, інтелектуальних цінностей, неординарності). Масове функціонування складної робочої сили і культурного споживача – це процес життєдіяльності соціально розвиненої особистості, що сформувала великі масиви сімейної власності суспільства масового споживання 50-70-х років XX століття. Поєднання науково-технічної робочої і універсальної споживчої сили характеризує уже виробничо розвинену особистість, яка здатна на найскладніші інноваційні рішення і є повноправним учасником інноваційного процесу.

Інноваційний процес, на думку американського економіста Джеймса Брайта, об'єднує науку, техніку, економіку, підприємництво і управління. Це є поглибленням розуміння інноваційної стадії розвитку, яку запропонував М.Портер. Саме в цьому об'єднанні полягає його унікальність. Він починається з виникнення нової ідеї і закінчується її комерційною реалізацією. В його

рамках створюються контури нової технологічної стадії, яка викличе до життя нові суспільні форми.

Більшість учених пов'язують майбутні зрушення у суспільстві з підсиленням соціально-економічної та гуманної спрямованості нових технологій. У процесі зміни технологічних укладів у межах окремих країн формуються і еволюціонують національні інноваційні системи. Російська дослідниця Н. Іванова вважає виникнення у національних господарствах принципово нового організму – інноваційних систем – головним підсумком розвитку інноваційної сфери у ХХ столітті [4].

Вони являють собою сукупність структур та інституцій з продукування, правового і фінансового супроводу та комерційної реалізації наукових знань і технологій в межах національних кордонів (рис. 1).

Рис. 1. Структура базової моделі національної інноваційної системи

Джерело: сформовано автором на основі [4]

Концепція НІС займає все більш значне місце в сучасній економічній науці. В основу концепції покладено відмову від спрощеної моделі зв'язків між інтелектуальним потенціалом суспільства й його реалізацією з метою соціально-економічного розвитку. НІС допускає найбезпосереднішу взаємодію суспільних і державних інститутів, освітніх установ і бізнес-співтовариства в проведенні загальної довгострокової стратегії розвитку. Вирішальна роль у формуванні такої стратегії і забезпеченні необхідних інституційних умов для її проведення належить державі.

Інноваційні системи формуються під впливом множини об'єктивних для кожної країни факторів: розмірів країни, географічного положення, клімату, наявності природних ресурсів, особливостей історичного розвитку інституцій держави і форм підприємницької діяльності.

Крім того, кожна інноваційна система характеризується певною структурою і ступенем організованості, що забезпечує достатню стабільність інституційної взаємодії: національні основи інноваційної діяльності при наявності існуючого на початку поточного століття глобального переливу виробничих, трудових і фінансових ресурсів суттєво модифікуються.

Глобалізація в інноваційній сфері проявляється насамперед у зростаючій частці зарубіжного фінансування наукових досліджень у більшості

розвинених і нових індустріальних країн, у створенні все більшої кількості науково-дослідних підрозділів ТНК у сприятливих для такої діяльності регіонах. У середньому, наприклад, у розвинених країнах доля зарубіжного фінансування наукових досліджень і розробок у кінці 90-х років минулого століття складала приблизно 10%. Хоча в окремих країнах ці показники дуже відрізняються. Так, в Японії частка зарубіжного фінансування дослідницьких робіт складає всього 0,3%, а у Великобританії – 15% [4].

В науковій літературі [4] підкреслюється важливість між суб'єктних інформаційних зав'язків як особливого компонента НІС, що значною мірою визначає швидкість перетворення нових знань в технології та їх дифузії в економіці. Логічним наслідком підвищеної уваги до цього аспекту є достатньо розроблений методичний апарат вимірювання і оцінки потоків знань та інформації як індикатора динаміки процесів, що протікають у межах національних інноваційних систем. У практиці розвинених країн систематично обстежуються такі потоки знань та інформації (ОЕСД, 1947):

а) взаємодія між підприємствами у сфері інноваційної діяльності; дані для аналізу отримуються шляхом дослідження фірм із літературних джерел (огляди статей, спеціалізованих видань, щорічних звітів корпорацій);

б) взаємодія між підприємствами, університетами та державними науковими установами; для отримання даних в національних інноваційних дослідженнях переважно використовується такий інструментарій: індикатори спільної дослідницької діяльності, спільні патенти та публікації, аналіз цитування, дослідження фірм; в) поширення технологій, переважно у вигляді нових машин та обладнання; дані для аналізу отримують у процесі дослідження фірм та замірювання між фірмових потоків НДДКР через придбання машин та обладнання; г) дифузії «неявних нових знань» внаслідок мобільності робочої

сили; аналіз здійснюється на підставі даних статистики ринку праці, зокрема, за показниками динаміки персоналу з певними навичками всередині та між галузями виробництва, між виробничим сектором, дослідницьким сектором, сектором вищої освіти.

В науковій літературі [5] підкреслюється важливість міжсуб'єктних інформаційних зав'язків як особливого компонента НІС, що значною мірою визначає швидкість перетворення нових знань в технології та їх дифузію в економіці. Логічним наслідком підвищеної уваги до цього аспекту є достатньо розроблений методичний апарат вимірювання і оцінки потоків знань та інформації як індикатора динаміки процесів, що протікають у межах національних інноваційних систем. У практиці розвинених країн систематично обстежуються такі потоки знань та інформації (OECD, 1947):

а) взаємодія між підприємствами у сфері інноваційної діяльності; дані для аналізу отримуються шляхом дослідження фірм із літературних джерел (огляди статей, спеціалізованих видань, щорічних звітів корпорацій);

б) взаємодія між підприємствами, університетами та державними науковими установами; для отримання даних в національних інноваційних дослідженнях переважно використовується такий інструментарій: індикатори спільної дослідницької діяльності, спільні патенти та публікації, аналіз цитування, дослідження фірм;

в) поширення технологій, переважно у вигляді нових машин та обладнання; дані для аналізу отримують у процесі дослідження фірм та замірювання між фірмових потоків НДДКР через придбання машин та обладнання;

г) дифузія «неявних нових знань» внаслідок мобільності робочої сили; аналіз здійснюється на підставі даних статистики ринку праці, зокрема, за показниками динаміки персоналу з певними навичками всередині та між галузями виробництва, між виробничим сектором, дослідницьким сектором, сектором вищої освіти.

Глобальний ринок інновацій ще поки що в зародку. Хоча для цього є достатні передумови, в тому числі і інституційні. Так, прийняття Всесвітньою Конференцією науки "Наука для XXI століття" (Будапешт, 1999 р., червень) Декларації про науку та використання наукових знань висуває нові зобов'язання країн щодо піднесення ролі науки у сталому розвитку. У глобальному інформаційному середовищі наукові ідеї мають можливості миттєво розповсюджуватись. І ця висока мобільність є дуже сприятливою умовою для реалізації мотитів отримання квазіренти. Науковим ідеям символічна форма виразу притаманна первісно, а розповсюдження їх при допомозі мереж не викликає будь-яких проблем. Але специфіка тут така, що швидкість розповсюдження ідей до певної міри обмежується необхідністю затрати часу на їх засвоєння. Крім того, в науковій сфері ускладнені негативні ланцюжкові реакції. І все ж наукові ідеї майже необмежені, а достовірність їх аргументується гіпотезами, які можуть генеруватись на будь-якому рівні. До цього слід додати, що наукове відкриття не вичерпується і при неодноразовому його використанні.

Все це відноситься до формування глобального ринку інновацій. На практиці ж сьогодні елементи ринку застосовуються здебільшого в галузі фінансування науки. Інформаційні мережі використовуються для обміну науковими ідеями, але не стали основою формування вільного наукового ринку. Питання про створення глобального ринку науки, заснованого на принципах попиту і пропозиції з врахуванням якості конкретного проекту, ще є предметом обговорення. І є деякі сумніви, що саме ринок стане рушієм розвитку фундаментальної науки в довгостроковій перспективі.

Звичайно, ідеологією відкритого суспільства передбачається наявність вільного ринку і розвиток такого ринку буде залежати виключно від можливостей інформаційного суспільства. Інформаційно-комунікаційні мережі є універсальним засобом, але використання їх в різних сферах суспільного життя має свою специфіку. Якщо в торгівлі і фінансах вони дають можливість створення глобального вільного ринку, але з різними ступенями мобільності і доступності, то, напевне, і в науці такий ринок можливий. Але специфіка його не може не враховувати специфіку особливого товару – інновацій, які мають бути орієнтовані на довгострокові цілі. По-суті, науково-академічна і підприємницька культура, етика і мотивація дуже різні, а інколи протилежні. Сполучення наукової творчості і підприємництва не завжди успішне. Та практика останніх років показує, що наукове підприємництво на індивідуальній основі стає все більш динамічним сегментом і рушійною силою сучасної науки.

Важливою складовою інституційного середовища інноваційної сфери в розвинених країнах, як відмічається в літературі [5], є науково-виробничі агломерації і комплекси у вигляді «наукових парків» (як у США) або «технополісів» (як в Японії), інноваційних банків, інвестиційних компаній венчурного фінансування, некомерційних організацій по координації інноваційних проектів і програм. Так, в США виділяються три типи «наукових парків»: «наукові парки», що охоплюють весь цикл науково-дослідних, експериментальних і технологічних розробок з їх впровадженням у виробництво; «дослідницькі парки», які відрізняються від перших тим, що нові розробки доводять тільки до стадії технічного проекту; «інкубатори» (технічні фірми), в рамках яких університети, компанії або державні установи за невелику орендну плату надають земельну ділянку, приміщення, право на амортизацію лабораторного обладнання та інші послуги.

«Інкубатори» фірм і організацій значно полегшують складний і трудомісткий процес формування нових інституційних одиниць в інноваційній сфері, і цей процес в економічно розвинених країнах зростає високими темпами. «Інкубатори», як правило, орієнтуються на наданні певного набору технічних послуг, але є й універсальні, спеціалізовані за галузями, або в галузі високих технологій, де інноваційні підприємства отримують консультації з питань менеджменту, управління, маркетингу, фінансування та ін. З цією метою залучаються висококваліфіковані спеціалісти навчальних центрів, промислових корпорацій, банків, що забезпечує високу ефективність функціонування технічних фірм. Для зниження ризикованості венчурного бізнесу технічні фірми протягом першого року діяльності нового підприємства контролюють до

80% його капіталу, а управління забезпечується менеджерами технічної фірми, проводиться прискіпливий та обґрунтований відбір інноваційних проектів, чітке регулювання фінансової допомоги.

Типовими і найбільш відомими «науковими парками» в США є Стенфордський, створений 50 років тому при Стенфордському університеті в Каліфорнії; «парк-трикутник» в Північній Кароліні на базі трьох великих і ряду дрібних університетів і коледжів, що включають близько 40 дослідницьких центрів—приватних, університетських, державних інноваційних компаній, 30 банківських і комерційних організацій, більше 20 тис. зайнятих; «науковий парк» при Філадельфійському університеті, заснований 40 років тому, де розміщено більше 65 інноваційних компаній, підприємств та організацій чисельністю 4,5 тис. чол.

Прикладом функціонування регіонального інституційного середовища може бути інноваційна зона «Силіконової долини» штату Каліфорнія, яка включає міста з населенням 3 млн. чол. Тут сконцентровано до 40% дослідницьких лабораторій та підприємств ключових галузей промисловості штату, які виробляють 50% продукції всієї американської електроніки. В цілому в США налічується близько 100 великих університетських центрів фундаментальних та прикладних досліджень. Вважається, що однією із основних умов ефективності національної системи досліджень в США є масштаби дослідницької діяльності, загальна організація систем і її мобільність, що покладено в основу Концепції «Національна інноваційна спроможність».

Інша інноваційна модель економічного розвитку була запроваджена Японією, яка, не маючи своєї фундаментальної науки після 70-х років випередила США за темпами освоєння та виходу на ринки різних країн нових видів продукції. Японія, на відміну від американського досвіду, здійснює будівництво нових міст, так званих «технополісів», в яких зосереджуються НДДКР та наукомістке промислове виробництво. Цей напрям є одним із головних стратегічних завдань шестицільової програми японського уряду щодо завоювання позицій світового технологічного лідера в ХХІ столітті, перетворення Японії із «імітатора» і «раціоналізатора» в творця новітніх технологій. Прикладом такої моделі може бути «технополіс» в місті Цукубі, побудований в 1981 р. в 35 милях від Токіо. В цьому «місті мізків» проживає близько 12 тис. працюючих, функціонує 50 державних дослідницьких інститутів і два університети, де знаходяться 30 із 98 провідних державних дослідницьких лабораторій Японії.

Особливостями японської інноваційної моделі є висока інформатизація науково-виробничих процесів, сучасні пошукові системи технічних ідей та темпи їх максимального впровадження у вітчизняному виробництві, неперевершеності в націленості і агресивності, з якою підприємці перетворюють технічні ідеї на комерційно значимі товари та послуги, що мають попит на світових ринках. Багато уваги приділяється не розробці нових видів продукції чи технологій протягом всього науково-виробничого циклу, а доведенню технічної розробки, ідеї до її комерційного вигляду, починаючи з кожного проміжного етапу створення нововведення, що надає велику економію

часу і прискорює темпи технологічного розвитку. Слід враховувати також активність японських корпорацій, які в умовах глобалізації світової економіки для створення нових ринків та посилення своєї конкурентоспроможності практично щомісячно відкривають нові науково-дослідні центри в різних країнах світу.

Широкого розповсюдження набули технологічні парки і в Західній Європі. Так, в Англії налічується 35 технопарків, в Німеччині функціонує близько 60 науково-технічних парків і кількість їх зростає, у Франції функціонують 11 технопарків. У Росії технопарки або наукові парки, що створюються при університетах, фактично виконують функції «бізнес-інкубаторів», які сприяють комерційній реалізації наукових розробок. Створюються й інші технопаркові структури, зокрема інноваційно-технологічні центри (ІТЦ), які охоплюють інноваційні фірми та сервісні підприємства. Як показує світова практика радикальним інституційним інструментом прискорення науково-технічного та економічного розвитку в окремих регіонах країни зарекомендували себе вільні та спеціальні економічні зони. Вражаючих позитивних результатів із застосуванням цього економіко-правового механізму досяг Китай в роки відродження своєї економіки.

Інноваційні банки в розвинутих країнах світу фінансують і кредитують весь цикл створення та тиражування науково-технічної продукції, сприяють селекції найбільш ефективних розробок, реалізують процес їх масового розповсюдження. Інноваційний банк за свої кошти проводить комплексну експертизу інновацій із залученням спеціалістів високої кваліфікації для оцінки наукової та техніко-економічної значимості проектів. Інноваційний банк стає співвласником наукової розробки і повернення своїх витрат забезпечує через прибуток від реалізації інновацій, що спонукає банк підходити досить відповідально до експертизи інноваційних проектів та їх фінансування.

Інвестиційні компанії венчурного фінансування здійснюють ризиковане кредитування та фінансування малих інноваційних підприємств, що розробляють нові технології. Джерела венчурного капіталу можуть бути різні в кожній країні: наприклад, благодійні фонди, державні субсидії, фонди спеціальних інвестиційних компаній та ін. Для зменшення ризику венчурне фінансування передбачає виділення коштів не на весь проект одночасно, а поетапно: перший етап - фінансування формування колективу виконавців, другий етап - фінансування створення технологічного зразка або прототипу продукції, третій етап - фінансування тиражування нової продукції із «неризикових фондів», вихід на фондову біржу.

Некомерційні організації щодо координації інноваційних проектів і програм надають послуги з питань управління та адміністрування великих державних програм. У більшості розвинутих країн регулювання інноваційної діяльності здійснюється через патентне законодавство, авторське право та інші аспекти інтелектуальної власності.

Сьогодні найбільш значимим і найбільш популярним шляхом, який втягує всіх учасників економічних процесів в розширений діапазон мотивацій, є кластеризація, в тому числі і інноваційна. Інноваційні кластери концентрують

інновації там, де висока щільність спеціалізованих ресурсів для інноваційного розвитку, висококваліфікованих учених, інженерів, техніків, наявна близькість університетів та інших дослідницьких інституцій, а також, що важливіше, інших інноваційних фірм. Інноваційні кластери в ході свого розвитку переростають межі окремих країн і стають центрами тяжіння як для прямих іноземних інвестицій, так і для іноземних вчених та спеціалістів. Таких прикладів достатньо: крім Silicon Valley у Каліфорнії слід назвати Silicon Fen у Кембриджі, Wireless Valley під Стокгольмом, Bangalor (Бангалор) в Індії та інші. Створення та розвиток інноваційних кластерів неможливо без тісного співробітництва корпорацій і держави при проведенні довгострокової науково-технічної політики. Важливим її елементом є збільшення фінансування НДР. Зростання асигнувань на НДР може дати імпульс інноваційному розвитку тієї або іншої країни перш за все в рамках певної національної інноваційної системи.

Література:

1. Анилионис Г. П., Зотова Н. А. Глобальный мир: единый и разделенный. Эволюция теорий глобализации : научное пособие. Москва : Междунар. отношения, 2005. 676 с.
2. Бузгалин А. В., Колганов А. И. Глобальный капитал : научное пособие. Изд. 2-е, стереотипное. Москва : Едиториал УРСС, 2007. 512 с.
3. Васильчук Ю. Постиндустриальная экономика и развитие человека. *Мировая экономика и международные отношения*. 1997. №9. С. 74-86.
4. Иванова Н. Инновационная сфера: итоги столетия. *Мировая экономика и международные отношения*. 2001. №8. С. 22-34.
5. Інноваційний розвиток економіки: модель, системи управління, державна політика : навчальний посібник / за ред. д-ра екон. наук., проф. Л.І. Федулової. Київ : «Основа», 2005. 552 с.
6. Информационные технологии как фактор экономического роста в развитых странах. *Экономика и управление в зарубежных странах. Информационный бюллетень*. 2001. №7. С. 3-11.
7. Луцишин З. Асиметрія фінансової глобалізації. *Економічний Часопис-XXI*. 2006. № 7-8.
8. Лук'яненко Д. Г., Поручник А. М., Столярчук Я. М. Міжнародна економіка: підручник. Київ : КНЕУ, 3014.
9. Рокоча В. В., Одягайло Б. М., Терехов В. І. Глобальна економіка: парадигми та парадокси розвитку : монографія. Київ : ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2017. 164 с.
10. Рокоча В. В. Трансформація системи національної економічної безпеки в умовах глобалізації світової економіки. *Вчені записки університету «КРОК»*. 2014. № 36. С. 71-77.
11. Шелудько Н. М. Сучасні тенденції фінансової глобалізації та їх вплив на розвиток банківського сектору України. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. №2. С. 85-92.

12. Юнг К. Г. Сознание и бессознательное : сборник. Санкт-Петербург: Университетская книга, 1997. 544 с.
13. Яремко Л. А. Фінансова глобалізація і національна економіка. *Фінанси України*. 2012. №10. С. 45-55.
14. BP Statistical Review of World Energy. *British Petroleum*. 2009. URL : http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2008/STAGING/local_assets/2009_downloads/statistical_review_of_world_energy_full_report_2009.pdf.
15. Офіційна статистична база ООН. URL : <http://comtrade.un.org/>.
16. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
17. Офіційний сайт Світової організації торгівлі. URL : <http://www.wto.org>.